

הרב צבי וייס
כולל נר נפתלי, ירושלים

צביעה שניה בתכלת

א. מחלוקת רש"י ותוס'

אמרינן בגמ' מנחות מב ע"ב: "אמר ליה אביי לרב שמואל הא תכילתא היכי צביעתו לה, אמר ליה מייתנין דם חלזון וסמנים ורמינן להו ביורה (ומרתחינן ליה) ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא ושדינן ליה לההוא ביעתא וקלינן ליה לאודרא. שמע מינה תלת, שמע מינה טעימה פסולה ושמע מינה דבעינן צביעה לשמה ושמע מינה טעימה פסלה. היינו טעימה פסולה היינו צביעה לשמה, אמר רב אשי מה טעם קאמר מה טעם טעימה פסולה משום דבעינן צביעה לשמה. כתנאי טעימה פסולה משום שנאמר כליל תכלת דברי ר' חנינא בן גמליאל רבי יוחנן בן דהבאי אומר אפילו מראה שני שבה כשר משום שנאמר ושני תולעת".

ופירש רש"י: "ושמע מינה – מדשדינן ביעתא לברא ולא שדינן לה ביורה: טעימה פסולה – אם עירה צבע נסיון ביורה פסל את כל היורה: משום שנאמר כליל תכלת – כל תכלת בעינן שיהא כל עיקר מראה החלזון בצמר שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחילתה: אפילו מראה שני שבה – שכבר נצבע בה צמר אחר וזה השני כשר: ושני תולעת – משמע שני, דאפילו מראה שני של זהורית קרוי תולעת וה"ה לתכלת דכתיב נמי בההוא קרא¹".

וכתבו על כך תוס' (ד"ה משום): "משמע דאם צבע בה שני פעמים זה אחר זה פסול אפילו לשמו, ולעיל משמע דלא פסלי' אלא טעימה משום דהויה שלא

1. לא זכיתי להבין, דהא קרא דשני תולעת כתיב רק במצורע ופרה אדומה והתם לא כתיב תכלת. ושמא כוונת רש"י דמשני תולעת דמצורע ילפינן לתולעת שני דבגדי כהונה, וכיוון דכתיב בקרא דבגדי כהונה תכלת ילפינן מינה לתכלת דבגדי כהונה וציצית, ועיין בפ' הראב"ד לתו"כ המובא בסמוך.

לשמה ומשמע דלא מייתי תנאי אלא מטעמה פסלה אבל לכו"ע הטעימה² כדלעיל א"כ לא אתיא כחד תנא מילתא דהקונטרס, לכך צ"ל דאפילו מאה פעמים לשמו משמע דכשר דהא כליל תכלת קרינן ביה אבל כשטעם הרי יש צבע שאינו ראוי לתכלת ולכך קרוי מראה שני ואע"ג דהאי קרא בבגדי כהונה כתיב ילפינן תכלת מבגדי כהונה".

הרי שנחלקו רש"י ותוס' אם מותר לצבוע פעמיים באותה יורה, כאשר שתי הפעמים הן לשמה, דלרש"י אסור משום שאינו כליל תכלת, ולתוס' שרי אפילו מאה פעמים לשמה.

ולכאורה באמת מחודש הוא לומר שאף צביעה שניה לשמה תיפסל, ונוח יותר לדחוק דברי רש"י ולהעמידם כתוס' (אע"ג שמתוס' משמע שלא הבינו כך ברש"י), וכן כתב בלקוטי הלכות על מנחות לחפץ חיים (ריש פרק ד' בזבח תודה ד"ה האי)³.

אלא שלאחר הלימוד והעיון נראה שדברי רש"י ברורים וכן דעת שאר הראשונים וכמו שנפרש בע"ה.

ב. ההכרח לפירוש רש"י

כתב הקרבן אהרן על תו"כ ריש פרשת מצורע: "ולדעתי רש"י ז"ל לא אבה שמוע לזה, ראשונה משום שלפי התוספות כל ג' הדברים הם משום שלא לשמה, וא"כ באומרו דבעינן צביעה לשמה אמר ג' הדברים, וא"כ כד פריך הגמ' היינו וכו'".

2. בהגהות צאן קדשים גרס "הטעם", ולפי זה כך הוא ביאור דברי התוס': דהא ודאי שמדברי רב שמואל בר יהודה משמע שדווקא הטעימה פסולה משום שלא לשמה אבל צביעה שניה של לשמה כשרה, ואילו התנאי דמייתנין עלה מאן דמכשיר סבר דאפילו טעם שלא לשמה כשר, ומאן דפסל סבר דאפילו צביעה שניה של לשמה פסול, וא"כ רב שמואל בן דהבאי כמאן אתיא. אלא שרש"י סבר, דאף רב שמואל בר יהודה פסל צביעה שניה של לשמה ומאי דנקט טעימה הוא לרבותא דאפילו מעט כ"כ פגם הצבע, כמו שפירשו המפרשים לקמן.

3. והאדמו"ר מרדו"ן (במאמר פתיל תכלת, הפרט השלישי אות ב) רצה לחדש, שלרש"י יש במשמעות מראה שני שפסול או כשצבע ממנו פעם אחת שלא לשמה או כשצבע ממנו כמה פעמים עד שדהה מראהו, אך במאמר עין התכלת כתב דאח"כ ראה שיש אופן שדוהה מראהו מיד לאחר צביעה ראשונה, עיי"ש.

למה לא פריך זה ג"כ על החלוקה הג' דהיינו דבעינן צביעה לשמה והיינו טעמה פסלה כיון דהכל הוא משום שלא לשמה⁴... ועוד יקשה לדברי התוס' דלא יתיישב בדבריהם לא טעמא דכליל תכלת אלא בפ' דחוק ולא אמרו מראה שני, ולזה אמרו לכך צ"ל וכו' דירצה שאחר שהכרח הקושיות הביאונו לזה צריכים אנו לומר זה אף שנסבול לו הדוחק.

אבל לדעתי עם כל זה דברי רש"י הם הנכונים, לפי שרש"י ז"ל לא אבה לפרש שיהיה טעימה דווקא, כיוון דטעמא דפסול היורה אחר הטעימה לדעתו אינו משום שלא לשמה אלא משום דבלע עיקר המראה והנשאר הוא מראה שני, וא"כ מה לי אם היה ע"י טעימה או ע"י צבע, דכיון דמה שישאר אחר צביעה אחת הוא מראה שני. וראיה, כי לזה לא פי' רש"י דבריו אלו אלא במלתא דתנאי על הטעם שהוא משום כליל תכלת, וא"כ טעימה לאו דווקא.

וא"ת א"כ למה נקט טעימה, י"ל דהגמ' מתחלה אחר דלמד מדברי ר' יהודה אשר הראה אופן הצביעה, לזה למד הדין בטעימה שהוא הנושא שבו דבר רב יהודה. ובתנאי נקט טעמא שהוא חדוש יותר, דאם בטעימה לחוד קרי מראה שני הנשאר, כ"ש אם צבע בה הרבה שאז בולע כל עיקר המראה, ואם כן לא נגעו בזה מטעם שלא לשמו כלל.

ובזה הוו תרי מילי דילפי מדברי רב יהודה, אחד פסול מטעם שלא לשמו אף על פי שבלע כל עיקר המראה שזה טעם פסול הטעימה, והשנית פסול מטעם מראה שני שכבר נבלע בראשון עיקר המראה אף על פי שיהיה לשמו. ואמרם תנא קמא כליל תכלת ור' יוחנן בן דהבאי מראה שני תישב על פי פשוטו" עכ"ל. עוד יש להקשות על שיטת התוס' מה שהקשה בליקוטי הלכות לחפץ חיים (בתורת הזבח ריש פ"ד דמנחות ד"ה האי) דהא תנאי מיירי לענין בגדי כהונה, והלא לא מצאנו שבגדי כהונה צריכים לשמה, ואדרבה מקרא מפורש שאינו צריך דכתיב "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וגו' הביאו", וא"כ אם טעימה פסלה משום שלא לשמה איך נחלקו התנאים גבי בגדי כהונה שאינם צריכים לשמה כלל.

4. וכ"כ הצאן קדשים על רש"י ד"ה וש"מ.

ועוד הקשה שם (בר"ה ו"ש"מ) היאך פסלה הטעימה את כל היורה אם החזירה כמו שכתב רש"י, ולא בטלה ברוב⁵. ולהנ"ל אתי שפיר דלא שייך בזה ביטול, דמ"מ אינו כליל תכלת משום שכבר נצבע בו הטעימה. ועוד יש להוסיף שפשטות הלשון צביעה לשמה היינו שהצביעה למצוה צריכה להיות לשמה, ואילו לתוס' צריך לפרש הכוונה שהצבע יהיה מוכן רק לצביעה לשמה שזהו טעם הפסול בטעימה – שהצבע משמש אף לחולין, וזה אינו במשמעות צביעה לשמה.

ג. דעת שאר הראשונים

והנה בחידושים על מסכת מנחות הנדפסים ע"ש הרשב"א פירש כרש"י, והוסיף לבאר: "אלא בעינן שלא יצבעו בו דבר קודם, מפני שהראשון שצובעים בו נוטל עיקר מיצוי החלזון ומה שנשאר הוא דיהה ממנו ואין לו עיקר מראה יפה כמו החלזון, והרי ודאי אלמלי הדבר שנצבע תחלה לא היה נוטל ממראה הצבע יותר ממה שיטול הצמר הנצבע ולא היה ממעט כי אם כמות המים לא היה בכאן קפידא יותר מאם נוטל ממנו בביעתא, אבל מפני שאפשר שנוטל עיקר של מראה הצבע והנשאר אחריו לא יתן צבע יפה כל כך לפיכך אמרו דטעימה פסלה". ואכן כך הוא בתכלת שצובעים בימינו, שבצביעה שניה הצבע דהוי הרבה וצריך לצבוע שלוש עד חמש פעמים כדי שהצבע יהיה נעים לעין, וכצביעה ראשונה הוא לא ייראה אף אם יצבעוהו הרבה פעמים (ואף הצמר מתקלקל בריבוי הצביעות)⁶. וברבינו גרשום כתב: "ומדלא טעמינן ביורה ש"מ טעמה פסלה משום שנאמר כליל תכלת. כלומר כל הצמר שביורה בעינן שיהיה לשם תכלת: אפילו מראה שניה שצובעין פעם שניה מן התכלת כשר משום תכלת, שנאמר תכלת וארגמן ותולעת שני, קרי ביה שני, וקא משמע האי שני [קאי] נמי אתכלת דמכשר אפילו מראה שניה", והנה בתחילת דבריו משמע כתוס' דהפסול מטעם לשמה, ואילו בדעת ר"י בן דהבאי משמע כרש"י דכל צביעה שניה פסולה, וצ"ע.

5. וכן הקשה ערוך השולחן בס"ט סעיף ו.

6. כך אמר לי אסף שטיין, האחראי על צביעת התכלת באגודת פתיל תכלת.

ובתורת כהנים גבי מצורע נמי איתא להא פלוגתא דר"ח בן גמליאל ור"י בן דהבאי, ושם פירשו כל המפרשים ראשונים ואחרונים כדעת רש"י. וז"ל התו"כ ריש פרשת מצורע: "ושני יכול פיקס תלמוד לומר תולעת, אי תולעת יכול אחד מן הצבעים תלמוד לומר ושני, הא כיצד זו זהורית טובה. יוחנן בן דהבאי אומר שני תולעת שני שבתולעת. ומנין שאם טעמה פסלה תלמוד לומר ושני תולעת". ופירש הראב"ד: "ושני יכול פיקס – פירוש לשון כיחול ופיקוס, והוא צבע אדום שהנשים צובעות בו דמוני פניהם... יכול יביא צמר הצבוע אדום באותו הפיקס ת"ל תולעת צבע הבא מן התולעת. אי תולעת יכול יביא אחד מן הצבעים בתולעת כגון תכלת הצבוע בדם חלזון או בקלא אילן ת"ל ושני – פירוש המשונה אשר בצבעים, ר"ל שאין שבח אחר מגיע לחשיבותו וזהו הנקרא זהורית טובה שצובעין בו קרמזי. יוחנן בן דהבאי אומר ושני תולעת שני שבתולעת – פירוש אפילו השני שבו כשר, שאם צבע בו תחלה בגד או שום דבר ואחר כך הכניס בו צמר לטהר בו את המצורע כשר אעפ"י שאינו מן הכח החזק שבו. ומנין שאם טעמה פסלה ת"ל ושני תולעת ואזוב מה אזוב בתחלתו אף שני תולעת בתחלתו שלא נטעם⁷ – פירוש טעימה היא נסיון שלוקח אדם מעט ומכניס לתוך הצבע לראות אם נתבשל כל צורכו ואותו הנסיון נקרא טעימה. והאי סיפא אתאן לת"ק דאפילו לא נצבע באותו הצבע שום דבר [אלא] לנסיון בעלמא פסול. ובמסכת מנחות פרק התכלת פליג רבי חנינא בן גמליאל ור' יוחנן בן דהבאי. ר' חנינא בן גמליאל סבר לה כת"ק דה(י)כא דטעמא פסלה ומפיק טעימה מכליל תכלת דכתיב במעיל דמשמע כל כח התכלת, וכיוון דקפיד רחמנא על הצבע של תכלת להביאו בכל כוחו הכי נמי אמרינן בתולעת שני כל כח התולעת, ומה תולעת שני דהתם טעמה פסולה אף שני תולעת דהכא נמי טעמה פסולה ומדתכלת דמעיל טעמה פסלה תכלת דציצית נמי טעמה פסלה דילפינן תכלת מתכלת. ויוחנן בן דהבאי סבר 'ושני' השני שבתולעת משמע, והם הני תולעת שני דבגדי כהונה שני שבתולעת ומדתולעת שני טעמה כשרה צבע תכלת דהתם נמי טעמה כשרה. ומדתכלת דהתם טעמה כשרה תכלת דציצית נמי טעמה כשרה.

7. כך היא גרסת הראב"ד והר"ש ואינו בגרסא שלפנינו.

וכליל תכלת של מעיל שיהא כולו תכלת קאמר. ות"ק דהכא מפיק טעמא למצורע מגופיה דמצורע דכתיב ושני תולעת ואזוב כדאמרן. עכ"ל.

הרי מפורש בראב"ד כרש"י שהוא משום שבצביעה שניה נחלש כח הצבע. וכן פירש הר"ש משנ"ץ על התו"כ שם, וכתב עוד: "ואין נראה לחלק ולפרש לעולם סיפא ליוחנן בן דהבאי, ובטעימה דרשות כ"ע לא פליגי דפסולה כי פליגי בצביעה למצוה כגון שצובע ראשונה ושניה, לת"ק בכל ענינים פסולה שניה וליוחנן בן דהבאי כשרה אפילו שניה, וטעימה דסיפא דפסיל בטעימת הרשות. אין נראה לומר כן, דסוגיא דמנחות מוכחת דאפי' בטעימה דרשות מכשיר בן דהבאי". פירוש, דהא בגמ' מייתי דר"י בן דהבאי אהא דטעימה פסלה, ומוכח דאפילו בטעימה דרשות מכשיר, אלא על כרחך בין בטעימה דרשות בין בטעימה דמצוה פליגי. והיינו משום דאין טעם הפסול שלא לשמה אלא משום שנחלש כח הצבע. והגר"א (הגהות ובאורי הגר"א על תו"כ, ירושלים תשי"ט) כתב ביאור התו"כ: "יכול א' מן הצבעים – פירוש אפילו נצבע פעם שנית מן התולעת או שלישי יהא נמי כשר, ת"ל ושני – דהיינו שיהא היא שניה לתולעת והוא פעם ראשונה. ומנין שאם טעמה פסלה ת"ל ושני תולעת⁸ – פירוש דכתיב בלקיחה ובטבילה שני תולעת למעט אפילו נצבע בצבע ראשונה של התולעת אלא רק טעמה ממנו תחלה דבר אחר נמי פסול. יוחנן בן דהבאי אומר ושני תולעת שני שבתולעת – פירוש דאפילו המראה השני שבתולעת מותר וכ"ש לטעום". עכ"ל.

הרי שאף הגר"א סבר שהעיקר כרש"י, וטעימה דנקט לרבותא דאף טעימה וכ"ש צביעה גמורה. וכן פירשו הקרבן אהרן והמלבי"ם על התו"כ.

ד. מסקנא

היוצא מכל זה דדעת תוס' יחידאה הוא ורוב הראשונים סבירא להו כרש"י דצביעה שניה פסולה אפילו היתה הראשונה לשמה, וכן סבר הגר"א, ועל כן להלכה נראה שיש לפסול צביעה שניה לתכלת של מצוה.

8. כך גרס הגר"א, ויישב בכך קושיית הר"ש משנ"ץ דהא סיפא היא לת"ק ולא אתיא כיוחנן בן דהבאי ולמה אמרוה אחרי דברי ר"י בן דהבאי.